



İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 2, 2018
Sayfa: 1292-1306

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[28-03-2017] – [20-05-2018]

Şer'iyye Sicillerine Göre Mardin'de Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (M. 1689-1750)¹

Veysel GÜRHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr., Mardin Artuklu University
Orcid ID: 0000-0002-6047-7930
veyselgurhan@hotmail.com

Öz

Devlet tarafından resmi olarak tutulan kayıtlar/arşiv belgeleri sadece siyasi tarihe ışık tutmakla kalmaz aynı zamanda sosyal tarih çalışmalarının da kaynağını oluşturur. Bu kayıtlar içerisinde mahkeme kayıtları sosyal tarihi inceleme açısından ayrıca özel bir yer tutar. Bireylerin kanun önündeki konumları, başlarından geçen olaylar ve bunlara verilen cezalar ile ortaya çıkan çözümler o toplum hakkında önemli ipuçları elde etmemizi sağlar. Nitekim mahkemeler erkek, kadın, genç veya çocuk olsun bütün bireylerin bulunabileceği kurumlardır. Osmanlı arşiv belgelerine dayanan bu çalışma mahkeme kayıtlarını kaynak olarak kullanarak Mardin'de ailenin oluşumu-yapısı hakkında bilgiler verirken aynı düzlemde İslam/Osmanlı hukukunda ailenin oluşumu, evlilik, mehir, boşanma, çocuk sayıları, vasi ve kayyım atamaları ve nafaka gibi konular hakkında değerlendirmeler sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahkeme Kayıtları, Mardin, Aile, Sosyal Hayat, Mehir.

Social and Economic Family Structure in Mardin According to the Shari'a Court Records (1689-1750 AD)

Abstract

Archived documents and records officially kept by the government not only cast light on the political history but also constitute the source of social history studies. Of these documents, court records occupy a special place in terms of reviewing social history. The positions of individuals before the law, incidents they experienced and punishments for crimes or solutions to problems all provide important clues about that certain society. As a matter of fact, courts are the institutions, at which all the individuals can be present, whether man, woman, young or child. The present study which is based on Ottoman archive documents gives information about the formation and structure of family in Mardin by referring to court records. Furthermore it makes evaluations on issues such as the formation of family, marriage, *mahr*, divorce, child population, appointments of guardian and caregivers and *nafaqah* (financial support) in Islamic/Ottoman law.

Keywords: Court records, Mardin, Family, Social Life, *Mahr*.

¹ Bu makale 2012 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "18. Yüzyılda Mardin Şehri" adlı tezin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Aile soy bağıyla birbirine bağlanmış ve yetişkinlerin çocukların bakımından sorumlu olduğu insanlardan müteşekkildir (Giddens, 2000: 48). Dini açıdan bakıldığında ise aile toplumsal değerlerin bireylere ilk olarak aktarıldığı yerdir. Binlerce yıl boyunca aile ve din toplumsal değerlerin ortaya çıkarılması, sürdürülmesi, gelecek nesillere aktarımı ve denetimi konularında birlikte hareket etmişlerdir. İslam ve İslam öncesi toplumlarda sağlıklı bir toplumun iyi bir aile yapısıyla işleyeceği düşünülerek ailenin devamı ve korunması için kurallar koyulmuştur. Bu kurallara uymayan kişiler kanunlar tarafından cezalandırılmış ve toplum tarafından da dışlanmışlardır. Bu yönüyle toplumun en temel birimini oluşturan aile, İslam hukuku tarafından kutsal sayılmış ve birçok İslam ülkesi gibi Osmanlı Devleti de bu kurumun kutsallığını korumak için önlemler almıştır (Osmanlı dönemi ailenin oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Türkdoğan, 1992; Aydın 1985; Gerber, 1980; Karaman, 1992; Tabakoğlu 1992.).

Bu çalışma 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu içerisinde önemli bir idari merkez olan Mardin'de kurulan mahkemede *kadı* ve *kâtibi* tarafından kayıt altına alınan belgeler üzerinden Mardin'de aile teessüsü, söz, nişan, evlilik, boşanma gibi konuları ele alırken ailenin yapısı hakkında tespitlerde bulunmaya çalışacak, bununla birlikte Osmanlı toplum yapısı hakkında da bilgiler sunulacaktır. Bu inceleme yapılırken 18. Yüzyılda Mardin şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan miras kayıtları ile muhtevasında söz, nişan, nikâh ve boşanma gibi konuları barındıran belgeler kullanılacaktır.

Şer'iyeye sicilleri bir idari birimde kurulan mahkemede yargılama fonksiyonunu yürüten kadılar tarafından verilen ilam, hüccet ve kararlarla birlikte, merkezden gelen ferman, emir ve bildirimlerin kaydedildiği defterlerdir (Binark, 1980: 66). Siciller nikâh, izdivaç, miras taksimi, yetim mallarının muhafazası, vasi tayini, azli, vasiyetlere ve vakıf sözleşmelerinde belirtilen hususlara riayet edilmesi, yaralama ve cinayet, zahire tedariki, amele bulunması, menzillerde hayvan ve iâşe temini emirleri, asker toplanması, mahalline göre değişen narhların belirlenmesi gibi değişik konuları içeren değerli kaynaklar arasındadır. Bu içerik ile kayıt altına alınan defterlerin arşivlerdeki sayısı yaklaşık olarak 10.000 adedi geçmektedir (Uzunçarşılı, 1935: 365).

1. Evlenme:

a. Sözlenme-Nişan:

Birçok Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Mardin'de de evliliğin ilk adımı sözlenmektir. Sicillerde "*namzed eylemek*" olarak ifade edilen bu girişim, evlilik öncesinde tarafların istekleri ve aile büyüklerinin tavsiyeleri doğrultusunda evlilik için ilk adımı atmaları ile başlayan dönemi belirtir. Bir tür söz verme olarak değerlendirilse de İslam hukukuna göre evlilikle



neticelenme zorunluluğu bulunmamaktadır (Cin&Akgündüz, 1995: 72). Tarafların erkek kadın fark etmeksizin söz ya da nişandan vazgeçme hakları vardır. Nitekim elimizdeki belgelere yansıdığı kadarıyla zaman zaman erkek tarafının nişanı bozduğu (MŞS 252, b. 303/1 Temmuz 1745), kimi zaman ise kız tarafının nişandan vazgeçen taraf olarak kaydedildiği görülmüştür (MŞS 252, b. 268/16 Eylül 1747).

Sözlenmenin mahkemelere taşınıp belgelere yansması tarafların durumu resmiyete dökme çabası ile birlikte duyurarak alenileştirme gayreti olarak da yorumlanabilir. Çünkü nişan, nikâh için ilk adım olup, taraflar evlenmek için zorlanamazlardı. Nişandı bozduktan sonra bir başkası ile evlenmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktaydı (Bilmen, 1976: 12). Nişanlanan kız ve erkeğe “namzetli” tabiri kullanılmakla beraber nişanlı kalındığı süre içerisinde evlenmek isteyen tarafların birbirlerini tanımalarına imkân sağlanmaktaydı. Bu zaman zarfında evlenmeyi düşünen bireylerin birbirlerini tanımaları, aile yapılarını öğrenmeleri fırsatı verilirdi (Öksüz, 2006: 178).

Mardin’de söz veya nişan erkek ve kızların ergenlik çağlarına girmesi ile birlikte gerçekleşirdi. Bölgede yaygın olarak görülen kız çocuğunun doğumuyla birlikte ailelerin kendi aralarında söz kesmesi şeklinde tezahür eden “beşik kertmesi” uygulamasına belgelerde çok rastlanmadığını belirtmek gerekir. Ancak bir belgede bu uygulamaya işaret edecek ifadeler mevcuttur: Mardin sakinlerinden Meryem binti İşua adındaki gayrimüslim kadın mahkemeye gelerek Aslan veledi Mirza’dan kızı ile 22 yıldır nişanlı kalarak evlenmediği için şikâyette bulunmuştur (MŞS 252, b. 268/16 Eylül 1747). Bu süre çok uzun bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Bir kızın bu kadar uzun süre nişanlı kalabilmesi ancak küçük yaşta bu işlemin yapılması ile mümkündür. Kadının gayrimüslim olması bu uygulamanın onlarda da görülebildiğine işaret etmektedir.

Nişan sırasında evlilikte olduğu gibi çeşitli hediyelerin verildiği belgelere yansımıştır. Hatta tarafların nişan sırasında örfü uygun şekilde hediyeler vermelerinin yanı sıra bazı ödemelerde de bulunulduğu bilinmektedir (Aktan, 1992:397). 16 Eylül 1747 tarihli belgeye yansıyan bilgilere göre nişan için “muaccel” ismiyle 1 zincirli altın, 2 yıldızlı altın, 2 kaftan, 1 elbise ve 1 gömleğin verildiği görülmektedir (MŞS 252, b. 268). Bahsi geçen muaccelin nikâh sırasında kadının talep ettiği mehirin ilk taksiti olup olmadığına dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Şayet öyleyse mehirin ilk taksidi olan mehr-i muaccelenin daha nişan sırasında talep edildiği anlaşılmaktadır. Hediyeleşmenin bir gelenek halinde sürdürüldüğünü göstermesi bakımından daha eski tarihli bir belge konuya ışık tutmaktadır. 17 Muharrem 1007 tarihli bu belgeye göre erkek tarafı nişan sırasında 6000 akçe



para, 1 çift altın bilezik ve 1 "Dori" adı verilen kısrak hediye olarak karşı tarafa vermiştir (MŞS 259, b. 80/20 Ağustos 1598). Namzetlik sırasında bir kısrakın verilmiş olması yerel kültürde bu hediyenin değerini göstermesi açısından önemli bir husustur. Nitekim Abdulgani Efendi "kısrak cinsinin alası ve ednası Mardin'de çölde yetişir" demektedir. Mardin'de kısrakların fiyatının yüksek olduğunu ve bunlar arasında 3,000-5,000 kıymetinde olanlarının varlığını yine kendisinden öğrenmekteyiz. Ona göre kısraklar deve, koyun sürüsü gibi şeylerle takas yapılabilir ve bir cins kısraka sahip olanlar zengin olarak sayılırdı (Abdulgani Efendi, 1999: 204).²

Bölgede yaygın olduğu bilinen başlık parası geleneğine de belgelerde rastlanmaktadır. Taraflar arasında kimi zaman sorun olarak mahkemeye yansıyan bu gelenek tartışmalara da sebep olmaktadır. Bu durumun bir örneğine MŞS 252 nolu defterde rastlamaktayız. Araban köyünde ikamet eden Nebi isimli bir kişi kız kardeşinin biriyle nişanlandığını, bu nişan öncesinde 300 kuruş başlık parası talep edildiği, nişanın bozulmasıyla bu paranın ancak 150 kuruşunun geri alabildiğini, çıkan tartışmada dört dişinin kırıldığını iddia etmiştir (MŞS 252, b. 422).

b. Nişan Bozma:

Nişan bozma olayları toplum içerisinde fazlasıyla rastlanılan vakalardandır. Nişanın bozulması için kadın veya erkek fark etmeksizin tarafların herhangi birinin irade göstermesi yeterlidir. Nişan bozma vakalarının mahkemede kayıt altına alınmış olması, tarafların var olan durumu kayıt altına alarak sonradan çıkabilecek olumsuz durumların önüne geçme isteğinin ağır bastığını düşündürmektedir. Nitekim nişanın bozulması sonrasında ortaya çıkan sorunların mahkemeye taşınması ihtimali oldukça yüksektir. Resmi olarak mahkemede kayıt altına alınan nişanlılık, daha sonra taraflardan birinin vazgeçmesi halinde önceden verilmiş olan hediye veya başlık parası gibi maddi değeri olan şeylerin geri alınmasını sağlamaktaydı (bkz. MŞS 248, b. 192/29 Kasım 1689). Nişan bozma olayı sonrasında daha önce verilen hediye ve paraların alınması sırasında tartışmaların yaşanması veya anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdu. Mardin'de ikamet eden kız babası Seyyid Hüseyin ile erkek babası Seyyid Ali'nin arasındaki dava bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Bu belgeye göre Seyyid Hüseyin nişan sırasında Seyyid Ali'ye 10 kuruş verdiğini nişan bozulduktan sonra ise verdiği parayı geri tahsil edemediğini iddia etmiştir. Seyyid Ali ise söz konusu miktarı masraflar için kullandığını belirterek durumu şahitler ile kanıtlamıştır (MŞS 248, s. 22, b. 99/31 Temmuz 1689).

² O dönemki bir kısrakın nakdi bedelini göstermesi adına "dori" adı verilen bir atın satışı ile ilgili bilgilere müracaat edebiliriz. Ali Bey bin Polad Bey bir dori atın yarım hissesini Şeyh Çavuş'tan 25 altına almıştır. Buna göre dorinin fiyatı 50 altına tekabül etmektedir (MŞS 259, b. 80/24 Ağustos 1598).



Diğer taraftan her nişan bozulmasında hediyelerin ve paraların iadesinde anlaşmazlık yaşanmadığı buna rağmen durumun mahkemede kayıt altına alınması yoluna gidildiği yine belgelerden anlaşılmaktadır. Mardin’de ikamet eden Selman nişanlısı Cevher’den ayrıldığını ve verdiği tüm eşyaları geri aldığı sicile kaydettirmiştir (MŞS 248, s. 38, b. 175/22 Kasım 1689).

c. Nikâh:

Evlenme sözlenen ya da nişanlanan taraflar arasında bir tür sözleşme olup bu sözleşmenin geçerliliği ancak hukuken belirlenmiş kuralların doğru bir şekilde uygulanmasına bağlıydı. Osmanlı Devleti’nin medeni hukukun uygulanması gereken yerlerde başvurduğu Hanefi fıkhına göre evliliklerin kadınlara tescil ettirilmesi gerekmemekteydi. Ancak buna rağmen Osmanlı mahkemelerin evlendirme dairesi gibi işlev gördükleri belgelerden anlaşılmaktadır (Imber, 2004: 175).

Evlenmek arzusundaki kişilerin kendi hür iradeleriyle evlenmek istediklerini mahkemeye gelerek beyan etmeleri önemliydi. Nitekim nikâh aleniyet ilkesi çerçevesinde tarafların evleneceklerini toplum ve hukuk önünde mahkeme ve evlenecek kadının ailesinden izin alınarak şahitler huzurunda beyan etmeleri anlamını taşımaktaydı (Kankal, 2006: 739). Nikâh İslam toplumunda tarihin hiçbir döneminde gelişigüzel şekilde yapılmamıştır. İslam hukuku nikâhın sıhhatini arttırabilmek için fıkıh kurallarını iyi bilen birinin nikâhı kıyması gerektiğine özen göstermiştir. Bu kişi kimi zaman kadı, o olmadığı zamanlar yardımcısı niteliğindeki naibi bazen de mahkeme tarafından görevlendirilen dini bilgisi yüksek bir kişi olmuştur (Aydın, 1982: 1). Nikâh için mahkeme tarafından verilen bir izinnameye ihtiyaç duyulmaktaydı. Saliha Hatun ve Abdullah bin Abdulaziz’in nikâhını kıyma yetkisi Seyyid İbrahim Efendi’nin verdiği izinname ile Mevlâna Seyyid Yusuf Efendi adlı kişiye verilmişti (MŞS 251, b. 89/1 Eylül 1762).

Evlilik öncesinde taraflardan mahkemede bazı bilgiler talep edilmekteydi. Mesela dul bir kadının evlenebilmesi için iddet müddeti denilen bir sürenin tamamlanmış olması ve bu durumun şahitler tarafından mahkemede beyan edilmesi gerekliydi. Ayşe bt. Hâkim’in kocasının vefatından 11 ay geçtiğini, buna göre yeniden evlenebilmesi için gerekli olan sürenin tamamlandığını kanıtlaması ancak şahitlerin beyanı ile gerçekleşmişti. Şahitlerin beyanı neticesinde Ayşe bt. Hâkim Ahmed bin Hacı Ali adlı kişi ile nikâh kıyabilmişti (MŞS 266, b. 88/2 Ekim 1747). Başka bir örnekte ise Bakincan bt. Şeyh Musa isimli kadın eşinin vefatının üzerinden dört yıl geçtiğini şahitlerin beyanı ile mahkemeye kanıtlanmış böylelikle nikâh iznini alabilmiştir (MŞS 252, b. 145/30 Aralık 1746). Aynı durumda olan Fatıma bt.



Ahmed ise İbrahim bin Şeyh Musa ve Aynberudlu Bayram bin Ali Han'ın şahitlikleri ile eşinin öldürülmesinin üzerinden 4 ay bir süre geçtiğini kanıtlamıştı (MŞS 252, b. 102). Gerekli izinleri alır almaz ise Hüseyin bin Mehmed ile Seyyid Abdurrahman Efendi'nin kıydığı nikah ile evlenmişti (MŞS 252, b. 103/2 Temmuz 1746).

d. Mehir:

Evlenmelerde en çok dikkat çeken hususlardan biri *mehir*'dir. Mehir kelime anlamı olarak erkeğin nikâh esnasında kadına vermeyi taahhüt ettiği para veya değerli eşyadır.³ Mehir erkeğin kadından istifade etme bedeli değil, kadına verdiği değer ifadesidir. İslamiyet öncesi Türk toplumunda "*kalın*"⁴ ismiyle uygulanan bu durum İslamiyet ile birlikte de mehir adını alarak devam etmiştir (Aydın, 1985:103-105). İslamiyet öncesinde başlık parası görünümünde olan bu uygulama, İslamiyet sonrasında ise kadının ailesinden ayrı olarak bizzat kendisine verilen bir hale dönüşmüştür (Ortaylı, 2000:59). Kadın istediği gibi tasarruf etme hakkına sahip olduğu için mehir, nişanlılık döneminde hediye olarak verilen diğer para ve eşyalardan farklı olarak değerlendirilmektedir. (Bilmen, 1976: 14).

Mehirin tamamının peşin olarak verilmesi veya iki taksit şeklinde uygulamaları da mevcuttur. Taksitli ödemelerde peşin olarak verilen ilk taksitde "*mehr-i muaccel*", ikinci taksitde ise "*mehr-i müeccel*" denilmekteydi (Cin, 1974:217). İlk taksitin verilmesi ve kalan son taksit mahkemeye nikâh esnasında kaydedtirilirdi. Çünkü boşanma durumlarında ikinci taksit olan mehir-i müeccelden kadın kendisi de vazgeçebiliyordu. Hatun bt. Abdurrahman eşi Abdullah bin Mehmed'ten kendi iradesiyle mehir-i müeccelinden vazgeçerek ayrılmak istemişti (MŞS 262, s. 88, b. 288/17 Mart 1753).

Hanefi mezhebinde mehirin alt sınırı iki koyunun değerine eş olarak görülen 10 dirhemdir (Karaman, 1996:96). Mehir miktarının tespit edilmediği durumlarda "*mehr-i misl*" adı verilen bir uygulama ile emsal ve akranlarına bakılarak mehir miktarının tespit edilmesi gerekirdi (Savaş, 1992:519). Dul kalmış kadınların tekrar evlenmeyi istemeleri durumunda mehir talep etme hakları tekrar bulunuyordu.

Erkeğin vefatı halinde kadına verilmesi gereken mehir-i müeccel, terekesinde ayrılır ve kaydedtirilirdi. İncelediğimiz tereke kayıtlarında iki önemli örnek karşımıza çıktı. Bunlardan ilkinde kadının alacağı mehir ücretinin eşinin

³ Mehir ile ilgili yaptığı çalışmada Colin Imber evliliğin vazgeçilmez unsuru olarak erkekten kadına verilen nakit veya aynı mülk olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında Müslüman evliliklerinin mülkiyetin kadından kocaya intikal ettiği Katoliklerin evliliklerinden ayrıldığını ifade etmektedir. (Imber, 2000:77).

⁴ Kalın eski Türklerde ailenin kızın yetiştirilmesi için harcadığı masraflara karşılık velisine verilen mal ya da paradır. (bkz. Arsal, 1947:334-335; Aksoy, 1990:561-565; Güler, 1992:72).



mirası neticesinde ödenemeyeceği anlaşılmış ve bu ücreti müteveffanın çocukları annelerine ödemekle vazifeli kılınmıştır (MŞS 248, b. 300/10 Şubat 1690). Bu konudaki diğer bir ilginç örnek ise 252 numaralı defterde bulunan bir belgede bulunmaktadır. Bu belgede vefat ettiğinde mehr-i müeccelini alamamış kadının eşinin zimmetinde bulunan mehirine karşılık kocası tarafından annesi ve erkek kardeşine 1 dükkân ve bir miktar nakit para verilmiştir (MŞS 252, b. 466/18 Aralık 1747). Her iki durumda da kadınların mehirlerinin hukuki olarak koruma altında olduğunu göstermektedir.

Yaptığımız incelemeler neticesinde Mardin’de mehr-i müeccelin ortalama miktarının 30-50 kuruş arasında olduğu görülmüştür. Ancak bazı belgelerde kadınların mehir miktarı olarak 100 kuruştan ve üstünü de talep ettikleri görülmüştür. Bahsi geçen miktarların mal olarak değerini göstermesi açısından bu örnek verilebilir: 1690 tarihinde kaydedilen bir belgede belirlenmiş mehr-i müeccel 12 kuruştur. Buna karşılık aynı tarihlerde Zeytun mahallesinde içerisinde mutfak, su kuyusu ve avlu olan, güneyinde yol, kuzeyi, doğusu, batısı özel mülk ile çevrili bir ev fiyatı 10 kuruştur (MŞS 248, b. 97/30 Temmuz 1689). Babü’l-Cedid mahallesinde ise bir evin satış fiyatı 20 kuruştur (MŞS 248, b. 104/29 Temmuz-7 Ağustos 1689).

e. Çok Eşlilik ve Çocuk Sayıları:

İslam toplumlarında evliliğin çok eşlilik üzerine kurulu olduğuna dair genel bir algı mevcuttur. Oysa İslam evliliği tek eşlilik tavsiye etmektedir. Bazı durumlarda erkeğin dört kadınla evlenmesine izin verilse de bu izin belli şartlarda gerçekleşebilmektedir. Osmanlı aile hukuku İslam fıkhnın çerçevesinde oluştuğu için bir erkeğin evlenebileceği kadın sayısı bu ilkeler etrafında belirlenmiştir (bkz. Düzbakar, 2008; Kurt, 1999). Genel kanının aksine Osmanlı toplumunda çok evlilik oranı fazla değildir. İncelediğimiz dönem içerisinde Mardin’de tek eşle evlilik oranı %79’a tekabül etmektedir. Benzer bir şekilde Osmanlı’nın çeşitli bölgeleri üzerine yapılan araştırmalar da bu oranı destekler niteliktedir. 1700-1750 yıllarında Ayntab’da tek eşlilik oranını %84 olarak saptanmıştır (Çınar, 2000). Tokat ile ilgili yapılan başka bir çalışmada tek eşlilik oranını %84,26 olarak belirlenmiştir (Özdemir, 1990). Bursa üzerine yapılan bir incelemede ise tek eşlilik oranı %91,8’dir (Düzbakar, 2008). Şam ve Halep’e ait tereke defterleri incelenerek varılan sonuçlarda Şam şehir toplumu içinde çok eşlilik oranı %10 olarak tespit edilmiştir (Öztürk, 2002). 1875–1892 yılları arasında Kırşehir’de çok evlilik oranı %12,2 olarak tespit edilmiştir (Mıstanoğlu, 2009). Kayseri’nin 1700-1730 yıllarını esas alan çalışmada ise bu oran %8,6’dır (Tuş, 1999).

Mardin’de çok eşli olan kişilerin tespit edilmesi için MŞS 248, 247, 261, 251, 252, 257, 195 ve 266 numaralı Mardin şer’iye sicillerinde bulunan tereke ve



miras kayıtları incelenmiştir. Bu defterlerden 248 nolu defter 1689-90 yıllarını kapsamakta diğerleri ise 18. yüzyılın çeşitli dönemlerine ait kayıtlardan oluşmaktadır. İncelenen defterlerden elde edilen evli erkeklere ait kayıtlara dair sonuçlar aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1. Erkeklerin Eş Sayılarının Gelir Durumuna Göre Dağılımı

Erkek Eş Sayısı	Gelir Durumu (Kuruş)										Genel	
	0-200	%	201-400	%	401-600	%	601-800	%	801 ve üzeri	%	Sayı	%
Bir Kdn. Evl. Erk.	52	50,9	31	30,3	11	10,7	5	4,9	3	2,9	102	79
İki Kdn. Evl. Erk.	5	31,2	3	18,7	2	12,5	3	18,7	3	18,7	16	12,4
Üç Kdn. Evl. Erk.	-	-	3	50	1	16,7	-	-	2	33,3	6	4,7
Dört Kdn. Evl. Erk.	-	-	1	20	-	-	2	40	2	40	5	3,9
Toplam	57	44,5	38	29,5	14	10,9	10	7,8	10	7,8	129	100

Mardin'de çok eşliliğin sebepleri arasında kendisine hukuken tanınmış olan hakkı kullanma isteğinin dışında ilk eşten çocuk sahibi olmama veya evlat edinme arzusu gibi etkenlerinde var olduğu düşünülebilir. Bu tip durumlarda erkekler toplumun veya yakın çevrenin baskısına maruz kalmakta, bunun neticesinde ikinci bir eşle evlilik yoluna gitmek istemektedirler (Kurt, 1999:183-214). Bunların dışında çok eşliliğin bir diğer sebebi olarak tarım toplumlarının yeterli üretim gücüne erişmelerini sağlayan insan gücüne ihtiyaç duymaları gösterilebilir. Kalabalık nüfuslu aileler toprağı işletip üretim sağlama hususunda çok daha fazla avantaja sahiptirler.

Mardin'de ailelerin çocuk sayıları incelenirken de yukarıdaki verilerden yararlanılmıştır. Çocuklu aileler üzerine yapılan incelemede erkek çocuk sayısının 236, kız çocuk sayısının 155 olduğu belirlenmiştir. Ortalama çocuk sayısını bulmak için toplam çocuk sayısını evli ve dul erkek sayısına böldüğümüzde ortaya çıkan 3.03 rakamı Mardin'de ki yaklaşık ortalama çocuk sayısını bize vermektedir. Bu rakam Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde daha önce yapılmış olan çalışmalara yakındır. 18. yüzyılda Ayntab şehrinde bu rakam 2.93 (Çınar, 2000:164), 1489-1640 yıllarında



Bursa'da 1.85 (Özdeğer, 1998:45), Konya'da 2.87 (Erten, 2001:59), Ankara'da 2,4 (Demirel&Gürbüz&Tuş, 1992:102) olarak tespit edilmiştir.

f. Gayrimüslimlerde Evlilik:

Mardin'de yaşayan gayrimüslimler için de evlilik müessesesi tıpkı Müslümanlarda olduğu gibi önemsenen bir durumdu. En büyük gayrimüslim gurubu oluşturan Süryanilere göre evlilik müessesesi Süryani kilisesinin yedi kutsal gizinden biriydi. Evlenmek isteyen kadın ve erkeğin rızası onlarda da önemliydi. Beşik kertmesi geleneğinin Süryanilerde de bulunduğu, erken evliliğin tercih edildiği ve erkekler için yaşı 14, kadınlar için ise 12 olduğu bilinmektedir (Özçoşar, 2008:279).

Gayrimüslimlerin evlenme gelenekleri de Müslümanlarda olduğu gibi nişan olayı ile başlamaktaydı. Nişan sırasında çeşitli hediyeleşmelerin olduğunu da şu belgeden anlamaktayız: Tedaris, Meryem bt Murat adlı kadınla nişanlanırken 1 yıldız, 1 şerifi ve 1 engürüs altını ile 1 çift altın küpe, 3 sıra sarı kemha, 4 sıra mor çiçekli, 8 sıra keten, 1 çift makremeyi hediye olarak verdiğini, anlaşılmadıkları için bozulan nişandan sonra verdiklerinin hepsini geri aldığını belirtmiştir (MŞS 248, b. 421/22-31 Mart 1690).

Mahkeme kayıtlarında gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi aralarında anlaşmazlıklar olabileceğini düşünerek nişan bozma durumlarını defterlere kaydettirdiği görülmektedir. (MŞS 248, b. 175/22 Kasım 1689). Bu durum nişan sırasında verilen para ve değerli eşyaların geri alınmasını garanti altına aldığı gibi nişanın bozulduğunu etrafa duyurmuş oluyordu.

Süryani geleneğinde aynı kişiden süt alan kişiler birbirleriyle evlenemezlerdi. Müslümanlarda da olan süt kardeşliği kavramının Süryanilerde de olduğu anlaşılmaktadır. Yine Müslümanlar ile ortak bir gelenek olarak kirvelik kavramının varlığı da bilinmektedir. Süryanilerde kirvelik çocuk vaftiz edildiği sırada onu taşımakla kazanılırdı. Müslümanlardan farklı olarak kirve olan kişilerin çocukları da birbirleriyle evlenemezdi (Demir, 2001:85).

Gayrimüslimler ceza gerektiren adli konular dışında aile hukukunda kendi dini kurallarına tabi idiler. Evlenme, boşanma, çeyiz gibi bugün için medeni hukuk içerisine giren hususlar Osmanlı hukuk siteminde dini meselelerden sayılmış ve cemaatlerin kendi din adamları vasıtasıyla bu hizmetleri yerine getirmeleri istenmiştir (Bozkurt, 1996:64). Bununla birlikte gayrimüslimler birçok hususta olduğu gibi aile hukukunu ilgilendiren konularda da isterlerse şer'i mahkemeye başvurabilmişlerdir. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlere ait nikâh ve tereke kayıtlarında mehire de rastlanmaktadır. Meryem bt. Abdo ile Hasan veledi Mataş'ın nikâhı için verilen izinname



mehirin ilk taksidi olarak 25 kuruş geriye kalan ikinci taksit ise 25 kuruş kaydedilmiştir (MŞS 252, b. 118/7 Ekim 1746).

2. Boşanma:

İslam hukukunda ailenin korunması bakımından evliliğin sürdürülmesi esas olmakla birlikte bireyler arasındaki uyumun bozulduğu, birlikteliği sürdürmenin imkânsızlaştığı hallerde evliliği bitirme imkânı da bulunmaktadır. Osmanlıda medeni hukukunun temelini oluşturan Hanefi fıkhnına göre boşanma hakkı erkeğe aitti. Erkeklerin tek taraflı olarak boş ol kelimesini söylemesi bile yeterli bulunmaktaydı. Bu hakkın kullanımı kadınlar için ise son derece sınırlıydı. Genelde boşanma hadiselerinin mahkemede kaydedilmesi gibi bir şart olmamakla birlikte şer'iyeye sicillerinde çok sayıda boşanma belgesine rastlanmaktadır

Osmanlı mahkemelerinde evliliğin sona erdirilmesinin üç yolu vardı. İlki erkeğin tek taraflı beyanına dayanan talak, ikincisi kadının hakkı olan mehirinden vazgeçerek eşini ikna etmeye çalıştığı muhâlaa ve hâkimin kararına bağlı olarak gerçekleşen tefrikti. Talakta boşanma talebi tamamıyla erkekten gelmekte, muhâlaa ve tefrikte ise kadın da irade beyanı gelebilmekteydi (Maydaer, 2007: 301). İncelediğimiz defterler içerisinde 45 boşanma kaydı tespit edilmiştir. Bu belgelere göre talak ile boşanma oranı %41, muhâlaa boşanma oranı %53,5, tefrik ile boşanma oranı ise %5,2'dir. Muhâlaa oranının fazla çıkmasında talak ile gerçekleşen boşanmaların mahkemeye çok fazla yansımaması ile evliliğini bitirme konusunda irade gösteren kadınların varlığının etkili olduğu söylenebilir. Fatıma'nın kocası Ali bin Mustafa ile aralarında şiddetli geçimsizlik olduğunu belirterek nafaka ve mehr-i müeccelinden vazgeçmesi karşılığında eşinin kendisini üç talak üzere boşadığını mahkemeye kaydettirmesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir (MŞS 248, b. 457/22 Nisan 1690). Boşanma durumunun mahkemelere kaydettirme zorunluluğu olmamasına rağmen tarafların (özellikle de kadınların) talak ile boşanmalar da dâhil olmak üzere durumu resmiyete döktükleri görülmektedir. Bu durumun oluşmasında boşanma sırasında kadınların irade göstererek mehir gibi haklarından vazgeçmeleri ve ileride yaşanabilecek sorunların önüne geçebilmek adına durumu mahkemeye kayıt ettirme gereksinimi duydukları gösterilebilir. Sicillerdeki birçok örnek bu türden anlaşmazlık yaşandığını göstermektedir. Bu duruma güzel bir örnek olarak Saliha bt. Mehmed adlı kadının eşi İbrahim bin Süleyman mahzarında açmış olduğu dava gösterilebilir. Saliha daha önce boşanmış olduğu İbrahim hakkında ayrılık esnasında mehirinden, nafakasından vesaire alacaklarından vazgeçmesine rağmen eşinin 1 gümüş kemer, 1 İstanbul gömleği, 1 hamam halısı, 1 peştamal, 1 ayna, 1 kumaş bohça, 2 kumaş zıbını ve 1 kumaş donu çekip kendisinden aldığını söyleyerek şikâyette bulunmuştur (MŞS 248, b. 54/15 Haziran 1689).

Mardin mahkeme kayıtlarında bulunan boşanma kayıtlarında evliliği bitirme isteği şiddetli geçimsizlik, erkeğin başka bir memlekete gidip uzunca



bir süre gelmemesi, evlenmeden önce verilen sözlerin daha sonra tutulmaması gibi sebeplerle gerçekleşmiştir. Nikâhtan önce kararlaştırılan ve beraberlik müddetince uyulması beklenen kurullara evlilik sonrasında taraflardan birisinin riayet etmemesi boşanmalar için sebep teşkil etmekteydi. Şiddetli geçimsizliğin olduğu durumlarda ise karşılıklı anlaşarak muhâlaa yoluyla boşanılmaktaydı. Aileler arasında yaşanan anlaşmazlıkların da Mardin'deki boşanmaların sebepleri olarak belgelere yansımaktadır. Recep bin Molla Mehmed'in eşinin babası hakkında mahkemeye yapmış olduğu şikâyet buna bir örnek olarak gösterilebilir. Receb kayınbabasının zevcesini zorla alarak evine geri götürdüğünü iddia etmiştir (MŞS 248, b. 69/4 Temmuz 1689).

Aynı sebeplerin daha önceki yüzyıla ait defterlerdeki kayıtlara da yansıdığı görülmüştür. 17 Ağustos 1598 tarihinde Esmâ bt. Hacı Ali'nin eşi Zeyni bin Mahmut mahzarında yapmış olduğu şikâyette görüldüğü üzere; Esmâ eşi Zeyni'nin evlenmeden önce kendisine seni babanın evinden çıkaracak olursam üç talak ile boşanmış olasın dediğini ancak evlilikten sonra kendisini babasının evinden çıkmaya zorlandığını, bundan dolayı boşanmayı istediğini mahkemeye taşımıştır. Mahkemenin durumu Zeyni'ye sorması üzerine Zeyni böyle bir söz vermediğini ve 8 gün mühlet verilirse şahitler ile durumu kanıtlayabileceğini belirtmiştir (MŞS 259, b. 67). Aynı defterdeki ilginç bir boşanma örneği ise şu şekildedir: Mardin'den sefere giden Hayro zevcesi Safiye bt. Şeyh Ahmed'e ödemesi gereken nafakayı Mardin'de bulunmadığı süre içerisinde de karşılayacağını taahhüt etmesine rağmen İstanbul'da eşinden habersiz mahkemeye başvurarak şahitlerin huzurunda boşanma işlemini gerçekleştirdiği ve aldığı hücceti de Mardin'e geri dönen arkadaşlarıyla gönderdiği belirtilmiştir (MŞS 259, b. 258/29 Kasım 1598).

Gayrimüslimlerin kendi cemaat kurullarında boşanma ve zina yasaktı. Eşler arasındaki anlaşmazlıkları cemaatin ileri gelenleri araya girmek suretiyle müdahale ederek çözerlerdi (Demir, 2001:86). Ancak bazı durumlarda tarafların şer'i mahkemeye başvurarak boşanmayı talep ettikleri de görülmektedir. Bedro veledi Yosef'in eşi Begincan binti Abdo ile yaşadığı anlaşmazlık ailelerinde karıştığı bir tartışmaya dönüşmüş ve boşanma isteği mahkemeye taşınmıştır (MŞS 266, b. 74/18 Ekim 1747).

3. Vasi Tayini:

Osmanlı kültüründe yetim ve öksüz çocukların korunması ve yetiştirilmesinde topluma önemli görevler düşmüştür. Osmanlı hukukuna kaynaklık eden İslam hukukunda yetim ve öksüzlerin malları özel olarak koruma altına alınmıştır. İslam öncesi Arap toplumunda dul ve yetim



sayısının fazlalığı nedeniyle cahiliye devrinde yetimler savunmasızdı. Hak ve hukuklarına riayet edilmediği gibi miras olarak kalan mallarından da hiçbir şey verilmezdi. Bu sebeptendir ki birçok ayet ve hadis yetimleri korumaya almış, onları itip kakmanın dini yalanlayanların meziyetlerinden sayıldığı belirtilmiştir (Maun, 1-3).

Ebeveynlerini kaybeden çocukların mal varlığının tespit edilerek güvence altına alınması Osmanlı hukukunun önceliklerinden sayılmıştır. Ailelerinden kalan mallar ölen kişinin ikamet ettiği yerdeki yerel mahkemeler tarafından görevlendirilen *kassâmlar* tarafından tespit edilir, mühürlenip koruma altına alınır (İnanç, 2003:25). Tereke adı verilen miras tutanakları hazırlanmadan önce vefat eden kişinin borcunun olup olmadığına bakılır, var ise öncelikle borcu ödenirdi. Miras içindeki altın, gümüş gibi değerli eşyalar tayin edilen vasiler eliyle korunurdu.

Mahkeme tarafından babanın ölümü veya akıl ve fikre sahip olmadığı hallerde yetimlerin haklarını korumak için varsa bir yakınının yoksa mahkemece güvenilirliği kanıtlanmış bir kişinin vasi olarak tayin edilmesi gerekliydi (Özmen, 1996:8). Vasi olacak kişi önceden belliyse buna "vasi-i muhtar", kadı tarafından belirlenmişse "vasi-i mensub" denirdi (Bilmen, 1976:203-206). Güvenirliği kanıtlanmış vasi olarak belirlenmiş kişi yetimin her türlü hak ve hukukunu korumakla yükümlüydü. Bu kişi çocukların akrabası (amca, ağabey, babaanne, vs.) olabileceği gibi, mahkemece güvenilirliği kanıtlanmış bir başkası da olabilirdi. Hızır bin Hacı Şeyh Musa'nın vefatından sonra çocuk yaşta çocukları Mahmud, Yusuf ve Medine'ye amcaları Halid bin Hacı Şeyh Musa vasi olarak tayin edilmişti (MŞS 248, b. 51/15 Haziran 1689).

Vasi olarak belirlenen kişiler mahkemece tespit edilmiş malları korur ve çocuklar yetişkin bir birey oluncaya kadar ki harcamaları bu mallar üzerinden yaparlardı. Yine vasisi olunan çocukların haklarını mahkemede aramakta onların görevleri arasındaydı. Mardin'de hayatını kaybeden Siyavuş bin Abdullah'ın torunu olan Hüseyin'e mahkeme tarafından vasi olarak tayin olunan Mattar bin Osman Hüseyin'e dedesinden miras olarak kaldığını iddia ettiği 15 kuruş için Siyavuş'un eşine dava açmış ve kazanmıştır. Başka bir belgede ise öldürülen Piri bin Mehmed'in çocukları üzerine vasi tayin olunan Molla Şeyh Emin bin Piri mahkeme de şikâyetle bulunarak katledenlerden diyet-i dem talebinde bulunmuştur (MŞS 259, b. 789/23 Temmuz 1599).

Vasilik müessesesi gayrimüslimler için de uygulanmaktaydı. Mahkeme kayıtlarında gayrimüslimlere ait vasi tayini belgelerini de çok fazla rastlamaktayız. Müslümanlar gibi kimi zaman müteveffanın eşi (MŞS 248, b. 105/4 Ağustos 1689), kimi zaman amcası (MŞS 252, b. 514/4 Haziran 1748) büyük çocuklarından birisi veya bunların dışında mahkemece güvenilirliği kanıtlanmış bir kişide vasi olarak tayin edilebilirdi.



Sonuç

Osmanlı halkı aile müessesine önem veren İslami kültür ve geleneğe bağlı bir toplumdur. Bu yönüyle İslam hukuku Osmanlı toplumu içerisinde önemli uygulama alanları bulmuştur. Hanefi mezhebinin fıkhi kurallarını uygulayan mahkeme ailenin kuruluşu, devamı ve özel durumlarda sonlanması ile ilgili hükümleri uygulamış ve toplumu bu yönde yönlendirmiştir.

Kadın ve erkeğin toplumun kendilerine yüklemiş olduğu temsille uygun olarak ilişkilerini ürettiği Osmanlı taşra toplumunun bir parçası olan Mardin’de aile müessesesi İslam hukuku çerçevesinde şekillenmekte ve sürdürülmektedir. Barındırdığı yoğun gayrimüslim nüfusu ile Müslim-gayrimüslim ilişkilerinin yoğun yaşandığı bir kent olan Mardin’de İslami kural ve geleneklerin etkisinin ağır bastığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar gayrimüslimlerin sınırlı da olsa kendilerine ait hukuklarının olduğu bilinse de bazı konularda İslam mahkemesine başvurmaktan çekinilmedikleri ve kendi ailevi ilişkilerini İslam hukukuna göre şekillendirdikleri görülmüştür.

Çalışmamız sonucunda incelenen dönemde Mardin’de evlenme öncesi ve sonrası ritüellerin İslam hukukuna uygun olarak şekillendiği gelenekten kaynaklı uygulamaların İslam hukuku ile çelişmemesi şartıyla uygulandığı görülmüştür. Ailenin devamından yana olan uygulamalar geliştirildiği ve sebepsiz boşanmaların önüne geçilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Kadın ve erkeğin karşılıklı olarak mağdur olmamaları için önlemler alınmış ve uygulanmıştır.

Mardin’de çok evliliğin yaygın bir uygulama olmadığı belli sebepler dâhilinde gerçekleştiği görülmüştür. Zenginlik ile çok eşlilik arasında bir ilişki tespit edilmemiş, her sosyal ve ekonomik sınıftan insanın bu uygulamaya başvurabildiği görülmüştür. Bölgedeki aile yapısının çok çocuklu olduğu yönündeki yaygın kanaatin aksine diğer Osmanlı şehirleri için yapılan araştırmalardaki ile uyumlu rakamlara ulaşılmıştır. Aile içerisinde çocukların iyi yetiştirilmesi önemsenmiş öksüz ve yetim çocukların mağdur olmamaları için vasilik müessesesi Müslim-gayrimüslim fark etmeksizin titizlikle uygulanmıştır.

Kaynakça / Reference

Mardin Şer’iyye Sicilleri (MŞS) 259, 203, 195, 252, 251, 248, 266, 247, 252.

Abdulgani Efendi (1999), *Mardin Tarihi*, Haz: Burhan Zengin, Ankara.

Aktan, H. (1992), “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.



- Arsal, S. M. (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İ.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M. A. (1985). *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul.
- Aydın, M. A. (1982). Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri, *Osmanlı Araştırmaları* (3), 1-12.
- Bilmen, Ö. (1976). Nasuhi; *Hukuku İslamiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Binark, İ. (1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara.
- Bozkurt, G. (1996). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cin, H. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çınar, H. (2000). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab, Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Z. (2001). *Süryani Kilisesi ve Kilisenin Yedi Gizi*, İstanbul.
- Demirel, Ö., Gürbüz, A., Tuş, M. (1992). Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara s. 97-161.
- Dinç, G. (2005). Şer'iye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*(17), 1-18.
- Doğan, İ. (1992). Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara.
- Döndüren, H. (1977); *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, Konya.
- Dönmez, İ. K. Yetim, *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, 401-402.
- Düzbakar, Ö. (2008). Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği, *OTAM* (23), 85-100.
- Gerber, Haim (1980); Social and Economic Position of Women, in an Otoman City, Bursa 1600-1700, *IJMES*, XII/3, 231-244.
- Giddens A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Güler, A. (1992) İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara, 69-81.
- Güler, A. (1996). *Türkiye'deki Gayri Müslimler, Sosyo-Ekonomik Durum Analizi*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi.



- Imber, C. (2004). *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Imber, C. (2000). Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehir, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Editör: Madeline C. Zilfi, İstanbul, 77-101.
- Kankal, A. (2004). *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara: Zafer Matbaası.
- Kankal, A. (2006). 18. Yüzyılda Mardin'de Aile, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 735-742.
- Karaman, H. (1992). İslam'ın Getirdiği Aile Anlayışı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, 456-467.
- Karaman, H. (1996). *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, C. 3, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kurt, A. (1999). Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (8), 183-214.
- Maydaer, S. (2007). Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (16/1).
- Ortaylı, İ. (2004). Osmanlı Toplumunda Aile", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Öksüz, M. (2006) *On Sekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon, Toplum-Kültür-Ekonomi*, Trabzon: Serander Yayınları
- Özcoşar, İ. (2008). *Bir Yüzyıl, Bir Sancak, Bir Cemaat, Mardin Süryanileri*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Özdeğer H. (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları
- Özdemir, R. (1990). Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810), *Bellekten*, C. LIV, S. 211, Ankara, 993-1052.
- Tabakoğlu, A. (1992). Osmanlı Toplumunda Aile, *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, cilt I, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1935). Şer'i Mahkeme Sicilleri. *Ülkü Mecmuası*, 365-368.

